

مجلات دسترسی آزاد^۱: مسائل، مباحث و نگرانیهای مطرح درباره آنها

مرضیه سیامک^۲

چکیده

این مقاله ابتدا به اهمیت مجلات در ارتباطهای علمی و بحران پیش روی کتابخانه‌ها برای اشتراک این مجلات می‌پردازد. سپس رویکرد به مجلات دسترسی آزاد را به عنوان روشی جدید در ارتباطهای علمی مورد توجه قرار می‌دهد، پیش زمینه ظهور این مجلات را بررسی می‌کند، مسائل مرتبط به آنها را ارائه می‌دهد و در نهایت نگرانیهای مربوط به آنها را بیان می‌نماید و می‌پذیرد که جنبش دسترسی آزاد با وجود تاریخچه اندک خود، تأثیری بسزا در وضعیت ارتباطهای علمی در سطوح علمی، دانشگاهی و جوامع انتشاراتی داشته است. کلیدواژه‌ها: مجلات دسترسی آزاد، قیمت مجلات، بحران مجلات، ارتباطهای علمی

مقدمه

«استالمن»^۳ می‌گوید: «کتابداران باید از پنهان کردن دانش مفید عمومی جلوگیری کنند» (به نقل از عباسی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۳).

خواسته اصلی محققان، دسترسی به نتایج تحقیقات علمی است که معمولاً در مجلات علمی پژوهشی چاپ شود. افزایش شکاف بین مجلات علمی (اعم از چاپی و الکترونیکی)، انتظارهای محققان برای دسترسی به نتایج تحقیقات، و آنچه کتابخانه‌ها در

---

1. Open Access Journals

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد؛ msiamakm@gmail.com

۳. بنیان گذار "بنیاد نرم افزار رایگان"

عمل توانایی ارائه آن را دارند، عدم رضایت از نظام سنتی ارتباط‌های علمی را شاهد هستیم (علیزاده و آزاد، تحت بررسی). از علل آن می‌توان به افزایش قیمت مجلات، محدودیتهای بسیار در اجازه دستیابی به مقالات از منظرهای مختلف، نبود همخوانی سرعت و حجم انتشار مجلات چاپی با روند سریع رشد علم، تولیدات علمی و موارد دیگر اشاره کرد. تقاضای روزافزون برای دسترسی به اطلاعات علمی با موانع جدی مواجه است. این مسائل موجب شده محققان و کتابداران شیوه‌های جدید و کارآمدتری را برای دسترسی به اطلاعات علمی جستجو نمایند. ظهور اینترنت به عنوان یک رسانه جدید، ارتباط با امکانات عظیم و ظرفیتهای بسیار در انتقال اطلاعات علمی، ضرورت توجه به مهندسی مجدد چرخه تولید تا مصرف اطلاعات علمی را مطرح ساخته است. اگرچه در ابتدا برای دسترسی به نسخه الکترونیکی مقالات مندرج در مجلات چاپی مبتنی بر شیوه‌های سنتی استفاده می‌شد، اما بتدریج در برخی حوزه‌های موضوعی، مقالات پیش چاپ^۱ به صورت آزاد ارائه شدند. این گونه مقالات، ماهها قبل از آنکه به شیوه قدیمی در مجلات چاپی عرضه گردند، از طریق پیش‌چاپ‌های الکترونیکی در دسترس عموم قرار می‌گرفتند. تغییر نسبی شیوه خواندن از نظام مبتنی بر استفاده از مجلات در درون کتابخانه، به توزیع مقالات از پشت میز کار و از طریق رایانه، در سالهای اخیر، به ارائه الگوهای جدید انتشار و دسترسی به مقالات علمی منجر شده است. یکی از این الگوها، دسترسی به اطلاعات به صورت دیجیتال، پیوسته^۲ رایگان و آزاد از هرگونه محدودیت قانونی ناشی از مالکیت معنوی و حق مؤلف می‌باشد. این الگو در یکی از سه شکل زیر رخ نموده است:

مجلات دسترسی آزاد (الکترونیکی)

خودناشری^۳

آرشیو الکترونیکی،^۴ که خود شامل واسپارگاه‌های مؤسسات^۵ و واسپارگاه‌های موضوعی^۶ تخصصی است.

1. Pre-print.
2. Online.
3. Self archiving.
4. E-print archiving.
5. Institutional repositories.
6. Subject-Specific repositories.

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۷۹

با توجه به اینکه مفهوم «دسترسی آزاد» بیشتر به مجلات توجه دارد، مقاله حاضر سعی دارد ضمن اشاره‌ای گذرا، نقش مجلات در ارتباطهای علمی، مشکلات اساسی دسترسی به آنها، به ویژه بحران ناشی از افزایش هزینه خرید یا هزینه اجازه دستیابی به آنها را واکاوی کند و یکی از راه‌حلهای مطرح یعنی پدیده مجلات دسترسی آزاد، برای فائق آمدن بر این مشکلات را شرح دهد.

در ادامه، مباحث مرتبط با حق مؤلف، کنترل کیفیت، استانداردها و تأمین هزینه مجلات دسترسی آزاد مطرح و تقسیم‌بندیهای مطرح درباره این مجلات ارائه می‌گردد. سپس به مؤسساتی که نقش اصلی را در انتشار، توزیع و اعتبار بخشیدن به مجلات دسترسی آزاد بر عهده دارند، اشاره می‌شود. بحث با راهنمای دسترسی به این مجلات و ارائه اطلاعاتی روزآمد در مورد آنها ادامه می‌یابد و به نگرانیهای مطرح درباره مجلات دسترسی آزاد و راهکارهایی برای کمک به بهبود روند پیشرونده این مجلات ختم می‌شود، با این هدف که کتابداران و محققان ناآشنا به مجلات دسترسی آزاد، با گذرگاهی دیگر از ارتباطهای علمی آشنا گردند و به ارتقا و بهبود روند انتشار این مجلات و تصمیم‌گیری در مورد ارائه خدمات مناسب این مجلات همت گمارند و آنها را در فرایند ارتباطهای علمی مورد توجه قرار دهند، زیرا یکی از اهداف اصلی کتابداری فراهم‌آوری امکان «برابری در دسترسی به اطلاعات» برای همه است (به نقل از عباسی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۳)

اهمیت مجلات به ویژه مجلات الکترونیکی در ارتباطات علمی

سال‌های متمادی است که تعامل میان ناشران و محققان از طریق انتشار نتایج تحقیقات علمی در مجلات - که مؤثرترین رسانه اشاعه نتایج تحقیقات است صورت می‌گیرد (Bachrach, et. al., 1998).

گسترش روز افزون تعداد مجلات و استقبال و استفاده گسترده جامعه از این منابع در اکثر کشورها، نشانگر اهمیت قابل توجه این نوع منابع نشر دانش است. اکنون مجلات مهمترین ابزارهای اطلاع‌رسانی و شاخص مورد قبول از رشد دانش در جهان به شمار می‌روند.

همگام با پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات، شاهد ظهور مجلات الکترونیکی نیز هستیم. امتیازها و ویژگیهایی که نشر الکترونیکی در مقایسه با نشر چاپی دارد، بسیاری از ناشران مجلات در موضوعات و سطوح مختلف را بر آن داشته که به سوی انتشار الکترونیکی منابع اطلاعاتی خود حرکت کنند. این روند با شتاب ادامه دارد و هر روز بر تعداد مجلات الکترونیکی افزوده می‌گردد (فتاحی و منصوریان، ۱۳۸۱، ص ۱۳۸). فاصله اندک بین اتمام پژوهش و انتشار آن و امکان دسترسی وسیع‌تر جامعه علمی به مجلات الکترونیکی، در پذیرش بیشتر آنها مؤثر بوده است.

نکته قابل توجه در رابطه با مجلات الکترونیکی غیر رایگان این است که با وجود قابلیت‌های مختلف فناوری الکترونیکی، شاهد کاهش هزینه‌های مربوط به تولید مجلات علمی نیستیم. این مورد همراه با مشکلات دسترسی به مجلات الکترونیکی، بر دردهای کتابخانه که از پیش با افزایش قیمت مجلات چاپی مواجه بودند، افزوده و نوعی شرایط بحرانی را به وجود آورده است. این بحران، پیش‌زمینه ظهور مجلات دسترسی آزاد شده است.

پیش‌زمینه ظهور مجلات دسترسی آزاد

درباره بحران دسترسی به مجلات مطالب زیادی منتشر شده و بررسی‌های مختلفی انجام گرفته است، که مختصری به آن اشاره می‌شود. این بحران که به مشکل هزینه اشتراک مجلات علمی در کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی اشاره می‌کند، علل مختلفی دارد و در حقیقت معرف شکاف موجود میان میزان منابعی است که کتابخانه‌ها توانایی تهیه آنها را داشته و میزان منابعی است که پژوهشگران به آنها نیاز دارند (به نقل از جمالی و دیگران، ۱۳۸۵).

آنچه امروزه در حوزه انتشار مجلات علمی مشاهده می‌شود، تأثیر منفی استفاده از پدیده کسب قیمت توسط ناشران تجاری است که با آگاهی از اجبار تهیه مجلات خاص توسط دانشگاهها، قیمت‌های مطلوب خود را برای خریداران تحمیل می‌کنند. متأسفانه طرح‌های جدید و عملیات مربوط به گذار از دوره انتشار سنتی مجلات علمی به دوره دسترسی الکترونیکی به محتوای مجلات نیز عموماً توسط بخش خصوصی و ناشران تجاری انجام می‌شود. این مورد نیز خود موجب افزایش هزینه‌ها و محدودیتی بیشتر در

ارائه دسترسی به منابع اطلاعاتی در آینده می‌شود. برای نمونه، می‌توان به نتایج تحقیقات انجمن کتابخانه‌های پژوهشی آمریکا^۱ ARL اشاره کرد، که نشان می‌دهد در فاصله سالهای ۱۹۸۶ تا ۲۰۰۳، ۲۶۰٪ به اعتبار اختصاص یافته برای تهیه نشریات در کتابخانه‌ها افزوده شده است، در حالی که از تعداد نشریات خریداری شده تا سال ۲۰۰۱، ۵٪ کاسته شده است (ARL, 2003).

در انگلیس نیز، بر اساس گزارش مجلس عوام این کشور (House of Commons, 2004) در حالی که در سالهای اخیر سهم ادواری‌ها از بودجه کتابخانه‌های دانشگاهی حدود ۵۰٪ افزایش یافته، اما کتابخانه‌ها نتوانسته‌اند تعداد نشریات مورد اشتراک خود را به طور ثابت حفظ کنند و حتی این تعداد کاهش یافته است. این وضعیت در کشورهایی که اقتصاد ضعیف‌تری دارند (از جمله ایران)، وخیم‌تر است. البته عوامل دیگری نیز به این بحران دامن زده که آنها را می‌توان به طور مختصر در سه گروه زیر ارائه نمود (به نقل از جمالی و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۱۶-۱۸):

الف) عوامل ناشی از سیاستهای ناشران

به دلیل یگانه بودن هر مقاله و نشریه علمی، ناشران مجلات، دارای نوعی انحصار در بازار مجلات خود هستند. این انحصار به ناشران توانایی می‌بخشد تا سیاستهای خود را به بازار تحمیل کنند. این مسئله به یک مشکل اساسی یعنی افزایش قیمت سالیانه نشریات - که گاه از نرخ تورم فراتر می‌رود - منجر شده است. مشکل دیگر، نوع قراردادهای اشتراک مجلات (محدودیتهای مختلف حق مؤلف توسط ناشران تجاری و ...) است که ناشران به کتابخانه‌ها و دیگران تحمیل می‌کنند.

ب) عوامل مربوط به کتابخانه

کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی به عنوان عمده‌ترین خریداران مجلات علمی، اهمیت بالایی در این روند دارند، اما همیشه با کاهش بودجه یا ناکافی بودن آن به عنوان مشکل اساسی روبرو هستند.

ج) عوامل مربوط به خوانندگان

امروزه خوانندگان و استفاده‌کنندگان از مجلات، تمایل کمتری برای اشتراک

---

1. Association of Research Libraries.

مجلات به صورت شخصی دارند و اکثر فعالیت مورد نیاز خود را از طریق کتابخانه‌ها تأمین می‌نمایند (یکی از دلایل آن می‌تواند هزینه‌های بالای اشتراک مجلات باشد).

همچنین، اکثر کاربران از کند بودن سرعت چرخه نشر چاپی در مجلات (به دلیل افزایش تعداد و در نتیجه افزایش میزان تحقیقات چاپ شده؛ همخوان نبودن روند انتشار و توزیع مجلات با تولید آثار علمی؛ و نیاز فوری محققان به آگاهی از آخرین نتایج تحقیقات) ناراضی هستند و معتقدند که با بکارگیری تسهیلات نشر الکترونیکی، می‌توان این فرایند را سرعت بخشید.^۱

بحران مطرح شده در دسترسی سریع، ساده و ارزان به اطلاعات علمی، به ایجاد مشکلاتی برای گروه‌های مختلف منجر گردیده است که عبارتند از:

۱. مؤلفان: آثار آنها به نظر همه اهل فن و خبرگان حوزه‌های مربوط نمی‌رسد. بنابراین، شناختی را که مایلند از بازتاب فکر و تلاششان کسب کنند، به دست نمی‌آورند.
۲. خوانندگان همه منابع تحقیق مورد نیاز خود را نمی‌توانند مرور کنند (کم شدن از تراکم علم).

۳. کتابداران: نمی‌توانند اطلاعاتی کاربران کتابخانه را به صورت دلخواه تأمین و رضایت آنها را جلب نمایند.

۴. سرمایه‌گذاران آموزشی و پژوهشی: دوبار برای مقاله‌ها پول می‌پردازند؛ یک بار سرمایه‌گذاری برای تحقیق و بار دیگر برای خرید محصول با اشتراک مجله.

این مشکلات پیش‌زمینه‌ای برای حرکت برای تولید و نشر مجلات دسترسی آزاد است، که در واقع از سویی «زاینده فناوریهای نوین اطلاعاتی و از سوی دیگر موانعی است که ناشران در دسترسی محققان به نتایج انتشارات علمی به وجود آورده‌اند» (قانع، ۱۳۸۳). در این نوشته، سعی شده مسائل، مباحث مسائل، مباحث و نگرانیهای مربوط به مجلات دسترسی آزاد ارائه شود. لازم است پیش از پرداختن به تعریف و دیگر ویژگیهای این مجلات، مختصری از تاریخچه آنها ذکر گردد.

۱. برای مطالعه بیشتر در زمینه بحران نشریات نگاه کنید به Falk, 2004.

تاریخچه

جنبش دسترسی آزاد به منابع علمی که از اوایل دهه ۱۹۹۰ آغاز شده بود، به صورت پراکنده و با دیدگاه‌های متفاوت در رشته‌های گوناگون و در نقاط مختلف به تدریج گسترش می‌یافت.

مهمترین گروه‌های پیشگام جنبش «دسترسی آزاد به منابع علمی» به دعوت «مؤسسه جامعه باز»^۱ برای اولین بار در فوریه ۲۰۰۲ در بوداپست مجارستان با هدف یافتن چگونگی ارتباط و همکاری بین همه مؤسساتی که در این زمینه فعال هستند، گرد هم آمدند. این اجلاس به ایجاد «مؤسسه دسترسی آزاد بوداپست»^۲ انجامید. هدف این نشست، تسریع فعالیت بین‌المللی به منظور دسترس‌پذیر کردن مقاله‌های پژوهشی در تمام حوزه‌های علوم بود.

این جنبش پس از بوداپست (۲۰۰۲)، در بتسدا آمریکا (در ژوئن ۲۰۰۳)، برلین (اکتبر ۲۰۰۴) و سالوادور برزیل (سپتامبر ۲۰۰۵) برای تبادل نظر و پیشبرد اهداف «دسترسی آزاد»^۳ گردهمایی‌های مهمی را برگزار کرده است. در هر گردهمایی بیانیه و قطعنامه‌هایی صادر شده که رشد جنبش و پیگیری اهداف آن را می‌توان در این بیانیه‌ها به خوبی مشاهده نمود.^۳ در بیانیه بوداپست، دو راهبرد برای منابع دسترسی آزاد برای مطالعه اجمالی نشر دسترسی آزاد، نگاه کنید به (Suber, 2006) پیشنهاد شده است. نخست، آرشیوهای دسترسی آزاد و دوم مجلات دسترسی آزاد؛ که موضوع بحث این مقاله راهبرد دوم بیانیه بوداپست می‌باشد. در ابتدای بحث، تعریفی از مجلات دسترسی آزاد ارائه می‌شود.

مجلات دسترسی آزاد

این مجلات الکترونیکی، رایگان، دائمی و از هرگونه محدودیت قانونی ناشی از مالکیت معنوی و حق مؤلف آزاد هستند (نسخه چاپی این منابع، اختیاری و با پرداخت

1. Open Society Institute.

2. Budapest Open Access Initiative.

۳. اطلاعات مفصل درباره روند تکامل جنبش دسترسی آزاد، در آدرس زیر موجود می‌باشد:

<http://www.earlham.edu/~peters/fos/timeline.htm>

هزینه است). آنها توسط مؤسسات غیرانتفاعی (مثل Public Library of Science , PLoS) یا مؤسسات انتفاعی (مثل BioMed Central) منتشر می‌شوند (Suber, 2006). راهنمای مجلات دسترسی آزاد^۱ (DOAJ, 2006)، مجله دسترسی آزاد را مجله‌ای تعریف می‌کند که «برای انتشار، از الگویی استفاده می‌کند که در آن هیچ هزینه‌ای از خواننده دریافت نمی‌شود و خواننده از حق خواندن، چاپ کردن، انتقال فایل، کپی، جستجو، ارسال به دیگران و پیوند دادن به آن برخوردار است». از مجموع تعاریف ارائه شده در این زمینه می‌توان نتیجه گرفت که مجلات دسترسی آزاد، مجلاتی الکترونیکی هستند که با حمایت مالی شخص یا سازمان خاصی منتشر می‌گردند و خوانندگان برای استفاده از آنها هزینه‌ای نمی‌پردازند و به طور رایگان می‌توانند از خدماتی نظیر مطالعه، ذخیره، ارسال به دیگران، یا چاپ مطالب برخوردار شوند. همچنین، پذیرش مقاله در این مجلات به تأیید چند داور وابسته است (البته در همه موارد چنین نیست) و مؤلف در این مجلات صاحب امتیاز اصلی اثر خود باقی می‌ماند (Baily, 2005).

هدف مجلات دسترسی آزاد

هدف این مجلات، مقابله یا جایگزین شدن با مجلات غیر دسترسی آزاد، حل مسائل مالی کتابخانه‌ها، فراهم آوری دسترسی برای استادان، دانشجویان و عموم و فراهم آوری دسترسی برای کشورهای در حال توسعه (حداقل تاکنون...) نیست؛ بلکه هدف، افزایش تأثیر تحقیق^۲ از طریق افزایش دسترسی به نتایج تحقیق^۳ می‌باشد.

اهمیت مجلات دسترسی آزاد

مسئله این است که کند شدن فرایند چاپ و توزیع، فرایند داوری، افزایش قیمت، قطع اشتراک، بحران حق مؤلف و مسائلی از این قبیل، روند ارتباطات و انتشارات علمی را

1. Directory of Open Access Journals.
2. to maximize research impact.
3. by maximizing research access.

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۸۵

دچار مشکل کرده است. در واقع، دو بحران اساسی و کمرشکن در ارتباطهای علمی، یعنی بحران قیمت و بحران اجازه، هرگونه تردیدی را در مورد اهمیت حضور مجلات دسترسی آزاد از بین می‌برند.

به دلیل این که مفهوم دسترسی آزاد نزد اهل تحقیق بیشتر در مجلات دسترسی آزاد نمود پیدا کرده است، جنبش دسترسی آزاد، اینک با حضور مؤسساتی مانند Pub Med و Central و Public Library Sciences و با انتشار حدود ۲۴۲۳ عنوان مجله داوری شده رایگان اینترنتی عینیت یافته است. شمار این مجلات افزایش روزافزون داشته و در همه موضوعات پزشکی، علوم انسانی، علوم پایه و کاربردی، مجلات مهمی با دسترسی آزاد منتشر می‌شوند که برخی از آنها در بین مجلات ناشران تجاری و ناشران دانشگاهی ضریب تأثیرگذاری بالایی دارند و در نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها و مؤسسات مهمی چون ISI, SSCI, AHCI, Medline, ChemAbs, Biosis و بسیاری دیگر نمایه می‌شوند. (Baily, 2006).

تحقیقی که از سوی JISC^۱ و OSI^۲ (Swan & Brwon, 2004) در خصوص مؤلفان مجلات علمی صورت گرفت، حاکی از آن بود که مؤلفان معتقد بودند مجلات دسترسی آزاد به دلیل دسترس پذیری وسیع، در سطح گسترده‌تری مطالعه می‌شوند، بنابراین، به استناد بیشتر به آثار مؤلفان خود منجر می‌گردند. از آنجا که سالهاست استناد یکی از ابزارهای ارزشیابی مجلات علمی است و این ارزشگذاری ناشی از سودمندی مقاله‌هایی است که مجلات به چاپ می‌رسانند؛ و شاید مهم‌ترین و تازه‌ترین شاخص، استفاده از ضریب تأثیر در فرایند ارزشیابی است، اهمیت این مجلات بارزتر می‌گردد. در مورد ضریب تأثیر این مجلات تحقیقاتی به عمل آمده که افزایش شاخص فوریت استناد و ضریب تأثیر بالای این مجلات را نشان می‌دهد در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود تا اهمیت این مجلات مشخص تر گردد و تا حدی نیز نگرانی نویسندگان را برای چاپ اثر خود در این منابع دانش از بین ببرد.

1. Joint Information System Committee.
2. Open Society Institute.

بررسی تحلیل استنادی مجلات دسترسی آزاد

مطالعه مجلات داوری شده در سال ۲۰۰۴ توسط «هارنارد و دیگران»^۱ نشان داد از ۲۴۰۰۰ مجله پژوهشی داوری شده در جهان، ۵٪ (۱۲۰۰ مجله) دسترسی آزاد بودند (Harnad et al., 2004). به هر حال، از آنجا که بخشی از یافته‌های تحقیقات علمی، فقط در مجلات دسترسی آزاد داوری شده ظاهر می‌گردند و شمار آنها افزایش روزافزون دارد، تعجب آور نیست که ISI Web of Science از نمایه ۸۷۰۰ مجله دارای بیشترین تأثیر، ۲۰۰ عنوان را به مجلات دسترسی آزاد اختصاص داده است (ISI Press Release, 2004). این مسئله پذیرش تدریجی مجلات دسترسی آزاد علمی را در جوامع علمی و اهمیت انکارناپذیر آنها را در ارتباطهای علمی نشان می‌دهد (Kousha, 2005).

از ابتدای دهه ۱۹۹۰، اهمیت و پتانسیل نشر دسترسی آزاد در ارتباطهای علمی به طور وسیعی بررسی شد. در بررسی استنادی انجام شده توسط ISI در خصوص مجلات دسترسی آزاد در سال ۲۰۰۴، نشان داده شد که مجلات چاپی و دسترسی آزاد دارای ضریب تأثیر استنادی مشابه و توانایی جذب گروه خوانندگان بیشتری می‌باشند (ISI press release, 2004). تحقیق بعدی ISI نشان داد که مجلات دسترسی آزاد به طور چشمگیری از طریق شاخص فوریت استناد نسبت به ضریب تأثیر مجله، مرتبه بالاتری دارند. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که محتوای مجلات دسترسی آزاد نسبت به مجلات چاپی سریع‌تر قابل دسترس است و زودتر مورد استناد قرار می‌گیرد، و میانگین رتبه مجلات دسترسی آزاد نسبت به مجلات چاپی سریع‌تر قابل دسترس است و زودتر مورد استناد قرار می‌گیرد و میانگین رتبه مجلات دسترسی آزاد در شاخص فوریت استناد، از ضریب تأثیر مجلات بالاتر است. نتایج تحقیقات انجام شده (Antelman, 2004؛ Lawrence, 2001) نشان می‌دهد که مقاله‌های برخوردار از دسترسی آزاد بیشتر مورد استناد قرار می‌گیرند و هر مؤلفی نیز خواستار دسترس پذیری بیشتر و آسان‌تر به آثار خویش است.^۲

1. Harnad et al.

۲. برای کسب اطلاعات بیشتر در این زمینه به منابع ذیل مراجعه نمایید:

Eysenbach, 2006; Harnad et al. 2004; Antelman, 2004; Hajjem et al. 2003.

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۸۷

در این مرحله، پس از ذکر مواردی که اهمیت این مجلات را نشان داد، رابطه این مجلات با قانون کپی‌رایت، کنترل کیفی، استانداردها و تأمین هزینه بررسی می‌گردد و در ادامه تقسیم‌بندیهای مطرح درباره این مجلات ارائه می‌شود. سپس به مؤسساتی که نقش اصلی را در انتشار، توزیع و اعتبار بخشیدن به مجلات دسترسی آزاد بازی می‌کنند، اشاره می‌گردد. بحث با راهنمای دسترسی به این مجلات و ارائه اطلاعاتی روزآمد در مورد آنها ادامه می‌یابد و در انتها نگرانیهای مطرح درباره مجلات دسترسی آزاد و راهکارهایی برای کمک به بهبود روند پیشروی این مجلات، ارائه می‌شود:

حق مؤلف و مجله دسترسی آزاد

مجله دسترسی آزاد به نویسندگان اجازه می‌دهد حق مؤلف اثر را برای خود حفظ و یا از آنها می‌خواهد حق مؤلف را به ناشر منتقل کنند. در هر دو مورد، حافظان حق مؤلف نسبت به دسترسی آزاد به آثار منتشر شده، موافقت می‌کنند. هنگامی که مؤلف صاحب حق مؤلف می‌گردد، دسترسی آزاد را با ارائه یک مجوز به ناشر مبنی بر اجازه دسترسی آزاد، ضمانت می‌کند. برخی ناشران مجله دسترسی آزاد، متن چنین اجازه‌نامه‌هایی را برای نویسندگان آماده می‌کنند. راههای زیادی برای نوشتن چنین اجازه‌نامه‌هایی وجود دارد. برای نمونه، می‌توان به اجازه‌نامه نوشته شده توسط PLoS اشاره کرد (BOAI, 2006).

نویسندگان و دارندگان حق تألیف، اختیار همیشگی و قطعی دسترسی به اثر و نیز تکثیر، استفاده، توزیع، انتقال و نمایش آن اثر به دیگران و تولید و گسترش اقتباسهایی از آن به هر شکل دیجیتال برای مقاصد مجاز را به همه خوانندگان واگذار می‌کنند؛ مشروط بر آن که این استفاده و توزیع با استناد کامل به نام پدیدآورندگان باشد (همچنین، خوانندگان می‌توانند تعداد محدودی نسخه چاپی آن اثر را برای استفاده شخصی تکثیر نمایند) (Bethesda ..., 2006).^۱

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر در این زمینه به منابع ذیل مراجعه نمایید: Hoorn, 2006; Schöpfel, 2005

مجلات دسترسی آزاد، کیفیت و استانداردها

کیفیت مجلات علمی تابع کیفیت عمل ویراستاران آنها، دامنه ویرایش و داوری است. مجلات دسترسی آزاد نیز می‌تواند دقیقاً دارای همان استانداردهای کیفی مجلات بدون دسترسی آزاد باشد، زیرا فرایند داوری به محمل انتشار و نوع تأمین بودجه مجله ارتباطی ندارد (BOAI, 2006).

در جنبش دسترسی آزاد بوداپست بیان شده است که مجلات دسترسی آزاد باید از داوری به عنوان مکانیسم کنترل کیفیت بهره‌گیرند. اغلب مجلات دسترسی آزاد این عمل را انجام می‌دهند، اما در عمل برخی مجلات با کیفیت بالایی نیز هستند که تا حدودی از داوری به عنوان مکانیسم کنترل کیفیت استفاده می‌نمایند (یک نمونه از چنین مجلاتی عبارت است از: D-lib Magazin).

راههای تأمین هزینه مجلات دسترسی آزاد

مجلات دسترسی آزاد واقعاً رایگان نیستند، تنها به طور رایگان در اختیار خوانندگان قرار می‌گیرند. وقتی اولین نسخه مجله تولید می‌شود، هزینه توزیع آن روی اینترنت در مقایسه با هزینه‌های اضافه مرسوم مجلات چاپی موجود (مانند گردآوری، حمل و توزیع) قابل چشم‌پوشی است. روشهای تولید و ارائه این مجلات باعث صرفه‌جویی در هزینه‌ها می‌شود.

در کل، مجله دسترسی آزاد برای مسائل زیر به پرداخت هزینه نیاز ندارد:

- چاپ

- مدیریت حقوق دیجیتال^۱ (کنترل دسترسی، مانند: تشخیص کاربران قانونی از غیر

قانونی، مسدود کردن دسترسی و...)

- مدیریت اشتراک (درخواست، پیگیری، تجدید اشتراک)

- فرایند هزینه‌ها (مذاکره، جمع‌آوری هزینه اشتراک)

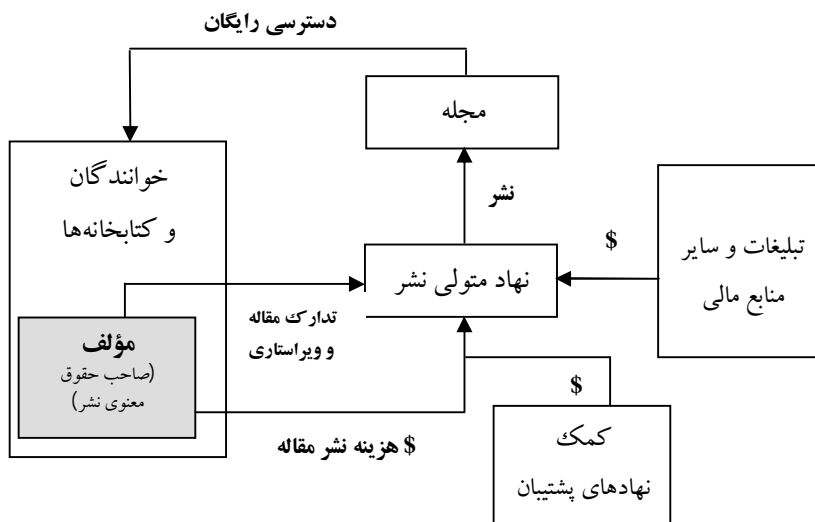
1. Digital Right Management(DRM).

- اجازه‌نامه (طرح، مذاکره، اجرا)
- بازاریابی و مسائلی از این قبیل ...
- راه‌های تأمین هزینه مجلات دسترسی آزاد را می‌توان به موارد زیر خلاصه کرد:
  - پرداخت مستقیم هزینه تألیف، یا بخشی از هزینه تألیف توسط نویسنده (۴۷٪ از ناشران از این شیوه استفاده می‌کنند (Suber, 2006).
  - درآمدهای جانبی (مثل درج آگهی‌های تبلیغاتی)
  - حق عضویت
  - پرداخت مستقیم هزینه تألیف، یا بخشی از هزینه تألیف از محل کمک‌های سازمانهای مالی پشتیبان و حمایت‌کننده دسترسی آزاد
  - یارانه‌های سازمانی (مانند پرداخت حقوق اعضای تحریریه از طرف انجمن یا مؤسسه پژوهشی)
  - ایجاد در آمد براساس خدمات افزوده (مانند خدمات آگاهی‌رسانی جاری یا مجله چاپی (Suber, 2006; Bailey, Jr, 2006)).
  - در نمودار ۲، چگونگی تأمین هزینه مجلات دسترسی آزاد (برگرفته از جمالی و دیگران، ۱۳۸۵، ص. ۲۵) نمایش داده شده است.

---

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر در زمینه تأمین هزینه‌های مجلات دسترسی آزاد، می‌توان به آدرسهای ذیل مراجعه نمود:

www.csip.org/imp/march_2003/3_oarms.htm
journals.pdfwww.isinet.com/media/presenterep/acropdf/impact-oa-
www.soros.org/openaccess/cajguides/business_plannig.pdf
[pdfwww.soros.org/openaccess/cajguides/business_converting.](http://pdfwww.soros.org/openaccess/cajguides/business_converting)

نمودار ۲. جریان هزینه‌ها در جریان آزاد اطلاعات

تقسیم‌بندی ناشران مجلات دسترسی آزاد

«بیلی»^۱ ناشران مجلات دسترسی را به سه دسته تقسیم می‌کند، که عبارتند از:

ناشران خالق مجلات دسترسی آزاد^۲

با شروع انتشار مجلات دسترسی آزاد توسط BioMed Central^۳ در سال ۲۰۰۰، گونه جدیدی از مجله به وجود آمده است. ناشرانی که مسئولیت نشر چنین مجلاتی را بر عهده دارند، ناشران خالق مجلات دسترسی آزاد نامیده می‌شوند. اکثر این ناشران، از مجوز Commons Attribution (یا یک مجوز مشابه) برای نشر آثار خود استفاده می‌کنند؛ به مؤلفان اجازه می‌دهند تا صاحب امتیاز اصلی اثر خود باقی بمانند و از راهبردهای مالی

1. Baily.

2. Born-OA Publishers.

۳. برای کسب اطلاعات بیشتر درباره بزرگترین ناشر مجله دسترسی آزاد، می‌توانید به آدرس زیر مراجعه نمایید:

<http://www.biomedcentral.com/>

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۹۱

متفاوتی مانند پرداخت هزینه نشر توسط نویسنده، تبلیغات و ... بهره می‌برند. ناشرانی که به این شکل به نشر مجلات دسترسی آزاد می‌پردازند، در این تقسیم‌بندی جای می‌گیرند.

ناشران سنتی^۱

با گسترش جنبش دسترسی آزاد، اخیراً برخی ناشران غیرانتفاعی و تجاری سنتی شروع به تجربه نشر دسترسی آزاد یا تأسیس برنامه‌های اجرای دسترسی آزاد کرده‌اند. برای نمونه در حال حاضر برنامه Springer Open Choice به نویسندگان اجازه می‌دهد تا اثر خود را با پرداخت ۳۰۰۰ دلار، به صورت دسترسی آزاد منتشر نمایند. در صورت موافقت نویسنده مبنی بر انتشار اثر به صورت دسترسی آزاد، اثر به هر دو شکل چاپی و دیجیتالی منتشر می‌شود. با اجرای این عمل، این ناشر، قیمت اشتراک مجلات خود را تعدیل می‌بخشد. البته این برنامه باعث می‌شود مطالب مجله ترکیبی از مقالات دسترسی آزاد و دسترسی محدود گردد، مگر این که نویسندگان، دسترسی آزاد به مقاله خود را انتخاب نمایند. مانند شرکت نشر هندوی <http://www.hindawi.com/oa/>

ناشران غیر سنتی^۲

اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰، اینترنت چنان گسترش یافت که متخصصان با استفاده از زیرساخت بنیادین موجود، داوطلبانه اقدام به نشر مجلات دیجیتالی نمودند. این مجلات برای کسب درآمد نبودند و مجلات "غیر سود ده"^۳ نامیده می‌شدند. دیدگاه این ناشران نسبت به حق مؤلف با دیدگاه ناشران مجلات دسترسی آزاد تفاوت داشت. با اینکه برخی از این مجلات دیگر منتشر نشدند و برخی دیگر تغییر یافتند، اما آنها الگویی را ایجاد کردند که دیگران از آن (بویژه، بعد از رواج اینترنت در اواسط دهه ۱۹۹۰) پیروی کردند. در سالهای اخیر حضور کادر مدیریت مجلات منبع آزاد رایگان و نظامهای انتشاراتی مانند

1. Conventional Publishers.
2. Non-Traditional Publishers.
3. No-profit.

نظامهای مجلات دسترسی آزاد و انتشار مجلات دیجیتالی جمع و جور و ساده‌تر، باعث توسعه بیشتر در این زمینه شده است.

امروزه بسیاری از واحدهای دانشگاهی یا دانشکده‌ها، مؤسسات و مراکز تحقیقاتی، کتابخانه‌ها و ... مجلات دیجیتالی منتشر می‌نمایند که برخی از آنها مطابق دقیق‌ترین تعریف مجلات دسترسی آزاد است. چون احتمال آن کم است که این ناشران بدون ابزار و فناوریهای دیجیتالی تسهیل‌کننده کارها به این فعالیت پردازند، از آنها با عنوان ناشران غیر سنتی یاد می‌شود (Baily, 2006).

تقسیم‌بندی مجلات دسترسی آزاد

ایفلا در تعریف مجلات دسترسی آزاد، آنها را به دو دسته تقسیم می‌کند: یک نوع، مجلاتی که فقط به شکل الکترونیکی منتشر و نوع دیگر، مجلاتی که به دو شکل چاپی و الکترونیکی منتشر می‌شوند. در نوع اول، مجلات به فاصله منظم بر روی اینترنت، و بدون هیچ گونه رونوشت کاغذی نشر می‌یابند. در نوع دوم، مجلات در قالب چاپی منتشر و بین مشترکان توزیع می‌گردند. محتویات هر دو نوع مجله در قالب الکترونیکی رایگان است (Ghosh & Das, 2006).

این مجلات را بر حسب عملکرد ناشران می‌توان به سه گروه به شرح زیر تقسیم کرد (Morris, 2006) که عبارتند از:

۱. مجلات دسترسی آزاد با تأخیر^۱

شماره‌ای از ناشران شماره‌های قبلی مجلات خود را بعد از مدت کوتاهی به صورت رایگان دسترس پذیر می‌نمایند. به این گونه مجلات که بدین شکل دسترسی آزاد می‌یابند، مجلات دسترسی آزاد با تأخیر افتاده می‌گویند.^۲

---

1. Delayed Open Access Journals.

۲. البته تعداد کمی از ناشران (به عنوان نمونه مؤسسه فیزیک) در واقع روش دیگری را پیش می‌گیرند: یعنی مقالات را به مدت یک ماه به صورت دسترسی آزاد در اختیار قرار می‌دهند و سپس دسترسی به آنها را با نظارت همراه می‌سازند.

۲. مجلات دسترسی نیمه آزاد^۱

برخی از ناشران به طور معمول مقاله‌های مهم و جالب خود را به صورت رایگان دسترس پذیر می‌نمایند؛ و آن را یک روش عالی برای جذب خوانندگان بیشتر (و البته سود بیشتر) می‌دانند. آنها به نویسندگان پیشنهاد می‌کنند برای دسترس پذیری اثرشان به صورت رایگان مبلغی را پرداخت نمایند. جامعه حشره شناسی فلوریدا در سال ۱۹۹۴ و جامعه حشره شناسی آمریکا در سال ۱۹۹۵ برای اولین بار این ایده را گسترش دادند. پروسر^۲ (۲۰۰۳) از این روش ترکیبی، به عنوان راه حلی سودمند برای گذار به دسترسی آزاد بدون خطر سقوط اقتصادی دفاع کرد.

برخی از ناشران، برخی مجلات خود را به صورت دسترسی آزاد در اختیار کاربران قرار می‌دهند؛ در ادامه اسامی شماری از ناشران سنتی که مجلات دسترسی غیر آزاد خود را به مجلات دسترسی آزاد تغییر داده‌اند ارائه می‌شود:

Oxford University Press³
Journal of Nucleic Acids, Journal of Botany (Goode, 2003)
National Academy of Sciences
Proceedings of the National Academy of Sciences
Springer – “Open Choice”* model
Company of Biologists
American Physiological Society
Florida Entomological Society
Entomological Society of America
Infotrieve
Society for Experimental Biology

---

1. Partial Open Access Journals.

2. Prosser.

۳. جنبش آزاد آکسفورد انتشارات دانشگاه آکسفورد، دسترسی آزاد کامل را به برخی مجلات خود و دسترسی آزاد اختیاری را به برخی دیگر ارائه می‌دهد (به نویسندگان اختیار می‌دهند تا درباره این که مبلغی را پرداخت نمایند تا اثرشان دسترسی آزاد یابد یا این که هزینه‌ای پرداخت نمایند و اثرشان دسترسی غیر آزاد داشته باشد، تصمیم‌گیری نمایند. به این ترتیب این مجله در لحظه هم شامل دسترسی آزاد می‌باشد و هم شامل مطالب دسترسی محدود، بسته به تصمیم‌گیری نویسنده).

۳. مجلات دسترسی آزاد

این گونه مجلات از همان ابتدا به صورت الکترونیکی و رایگان منتشر و روشهای تأمین هزینه خود را دارند که به آنها اشاره شد.

مؤسساتی که نقش اصلی را در انتشار، توزیع و اعتبار بخشیدن به مجلات دسترسی آزاد ایفا می‌کنند، عبارتند از:

Public Library of Sciences (PLOS)^۱

BioMed central^۲

PubMed central (Bailey, 2006).^۳

راهنمای دسترسی به مجلات دسترسی آزاد

DOAJ^۴ راهنمای مجلات دسترسی آزاد می‌باشد که توسط کتابخانه دانشگاه لوند^۵ منتشر می‌گردد. این راهنما روزآمدترین فهرست مجلات دسترسی آزاد را در اختیار کاربران قرار می‌دهد.^۶ امکان جستجو در سطح مقاله را برای برخی مجلات دسترسی آزاد ارائه می‌نماید. (این فهرست را می‌توان در آدرس زیر مشاهده نمود:
<http://www.doaj.org/>)

۱. PLoS، مؤسسه‌ای غیرانتفاعی است که در اگوست سال ۲۰۰۴ اولین مجله خود را با عنوان PLoS Biology منتشر کرد. این مؤسسه در سال ۲۰۰۰ با ارسال نامه‌ای سرگشاده به همه ناشران حوزه زیست پزشکی، کار خود را آغاز کرد. از آنها خواست که مجلات خود را از شش ماه پس از انتشار، رایگان در دسترسی آزاد همگان قرار دهند. ۳۴۰۰۰ مؤلف از ۱۸۰ کشور جهان این نامه را امضاء نمودند و در آن تعهد کردند که اگر ناشری این کار را تا سپتامبر ۲۰۰۱ انجام ندهد، مقالات خود را در مجلات آن ناشر چاپ نکنند. زمانی که این نامه پاسخی نیافت، PLoS اولین مجله دسترسی آزاد خود را منتشر کرد (Bailey, 2006).

۲. BioMed central، یک ناشر تجاری و انتفاعی است که در سال ۲۰۰۰ تأسیس شده و ۱۰۰ مجله دسترسی آزاد در حوزه زیست پزشکی را در کنار مجلات تجاری خود منتشر می‌نماید (Bailey, 2006).

۳. PubMed central، آرشیوی از مجلات علوم زیستی رایگان را توسط "مرکز ملی اطلاعات بیوتکنولوژی" بخشی از کتابخانه ملی پزشکی ایالات متحده - در دسترس قرار می‌دهد. مجلات باید استانداردهای ویراستاری را رعایت کرده باشند تا بتوانند داوطلب قرار گرفتن در این مجموعه باشند (Bailey, 2006).

4. Directory of Open Access Journal

5. Lund University Library

۶. برای دستیابی به فهرست مجلات دسترسی آزاد، می‌توان به منابع ذیل نیز مراجعه نمود:

www.jstage.jst.go.jp

www.scielo.br

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۹۵

در زمان نگارش این مقاله (۴ دی ۱۳۸۵) این راهنما حدود ۲۵۱۰ مجله دسترسی آزاد با ۱۲۳۹۵۳ مقاله با موضوعات مختلف را فهرست کرده است. موضوعات و شمار مجلات دسترسی آزاد فهرست شده در این راهنما در هر حوزه موضوعی، در جدول ۱ ارائه می‌گردد.

جدول ۱. حوزه‌های علمی مجلات دسترسی آزاد (۴ دی ۱۳۸۵)

حوزه‌های علمی	
۱۴۴	کشاورزی و علوم غذایی
۶۹	هنر و معماری
۱۳۷	بیولوژی و علوم زندگی
۶۲	تجارت و اقتصاد
۵۲	شیمی
۱۵۹	علوم محیطی و زمینی
۳۹	کلیات
۳۴۱	علوم بهداشت
۱۱۲	باستان‌شناسی و تاریخ
۱۵۴	زبان و ادبیات
۱۱۴	علوم سیاسی و قانونی
۱۱۷	ریاضیات و آمار
۹۶	فلسفه و مذهب
۴۸	نجوم و فیزیک
۱۳	علوم
۵۷۵	علوم اجتماعی
۲۱۱	مهندسی و تکنولوژی

با بررسی آمار به دست آمده از راهنمای مجلات دسترسی آزاد (DOAJ, 2006) بیشترین تعداد مجلات دسترسی آزاد مربوط به حوزه علوم اجتماعی (۵۷۵ مجله) و علوم بهداشت (۳۴۱ مجله) می‌باشد و کمترین تعداد مجلات دسترسی آزاد به علوم (۱۳ مجله)

تعلق دارد.^۱ در ادامه، نگرانی‌هایی مطرح در مورد مجلات مورد بحث و راهکارهایی برای کمک به بهبود روند این مجلات، بیان می‌گردد.

نگرانی‌های مطرح دربارهٔ مجلات دسترسی آزاد

طبق مطالعات انجام شده (Rowlands et al, 2004)، به نقل از جمالی و دیگران، (۱۳۸۵، ص ۱۸) به نظر می‌رسد تنها نگرانی مؤلفان و پژوهشگران، به حذف یا افت کیفیت فرایند داوری در مجلات دسترسی آزاد و در نتیجه افت کیفیت مقاله‌هایی علمی مربوط است. این نگرانی نیز بیشتر از کمبود آگاهی در مورد فرایند بررسی این نوع نشر و از آنجا ناشی می‌شود که مجلات دسترسی آزاد فاقد فرایند بررسی تخصصی هستند. در حالی که مجلات دسترسی آزاد نیز همانند سایر مجلات علمی دارای گروه ویرایش و مراحل ویراستاری و گزینش مقالات هستند.

در مورد الگوی پرداخت هزینه نشر توسط مؤلفان نگرانی‌هایی وجود دارد، که برخی از آنها عبارتند از: احتمال این که مؤلفان و پژوهشگرانی که از لحاظ مالی در موقعیت بهتری قرار دارند یا در دانشگاهها و مؤسسات پژوهشی ثروتمندتری مشغول به کار هستند، شانس بیشتری برای انتشار داشته باشند؛ ممکن است بتدریج میان دانشگاههای معتبر با منابع مالی سرشار و دانشگاهها و مؤسسات فقیرتر شکاف ایجاد گردد؛ ممکن است پژوهشگران کشورهای در حال توسعه شانس بسیار ناچیزی برای انتشار مقاله‌ها و رقابت در حوزه پژوهش و نشر داشته باشند؛ ممکن است مجلات در صورت مواجهه با بحران مالی، کیفیت را قربانی کنند و با پذیرش مقاله‌ها، بیشتر درصدد کسب درآمد بیشتر برآیند و مسائلی از این قبیل.

برخی پژوهشها مدعی شده‌اند نشر تمام مجلات به صورت دسترسی آزاد با تکیه بر پرداخت توسط مؤلفان، هزینهٔ بیشتری نسبت به الگوی حق اشتراک به برخی دانشگاهها

---

۱. فهرست کامل مطالب مرتبط با دسترسی آزاد و طرحهای انجام شده در این حوزه در آدرس زیر موجود می‌باشد:
<http://info.lib.uh.edu/cwb/oab.pdf>

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۲۹۷

تحویل می‌کند (جمالی و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۲۹-۳۰). برای نمونه، مطالعه‌ای در دانشگاه کرنل^۱ نشان داد در صورت انتشار تمام مجلات به صورت دسترسی آزاد و با توجه به میانگین پرداخت ۱۵۰۰ دلار توسط مؤلف برای نشر هر مقاله، این دانشگاه سالیانه باید مبلغی حدود پنج و نیم میلیون دلار صرف انتشار مقاله‌ها پژوهشگرانش کند، در حالی هم اکنون کتابخانه این دانشگاه سالیانه حدود چهار میلیون دلار برای منابع علمی هزینه می‌کند (Davis et al, 2004).

در پژوهشی که توسط «سوان و بران»^۲ (2004) انجام شد، نگرانیهای عمده نویسندگان مجلات دسترسی آزاد و مجلات دسترسی محدود در مورد انتشار مقالات در مجلات دسترسی آزاد بررسی گردید. نتایج این بررسی در جدول ۲ ارائه می‌شود.

جدول ۲. نگرانیهای عمده مؤلفان در مورد انتشار مقالات در مجلات دسترسی آزاد

نویسندگان مجلات غیر دسترسی آزاد	نویسندگان مجلات دسترسی آزاد	دلیل ارائه شده توسط نویسندگان در مورد نگرانی آنها برای نشر مقاله در مجلات دسترسی آزاد
۵۵	۴۷	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد احتمالاً تأثیر نامطلوبی بر امکان کسب کمکهای مالی خواهد داشت.
۷۴	۴۲	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد ممکن است تأثیر احتمالی اثر مرا محدود نماید.
۴۲	۴۰	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد احتمالاً تأثیر نامطلوبی بر شانس انتصاب/ ترفیع من خواهد داشت.
۴۸	۴۰	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد احتمالاً تأثیر نامطلوبی بر مشاغل همکاران من خواهد داشت.
۴۱	۳۴	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد احتمالاً تأثیر نامطلوبی بر شغل من خواهد داشت.
۴۳	۲۹	من به تداوم اثر منتشر شده خود اطمینان ندارم.
۳۵	۱۵	انتشار اثر من در مجلات دسترسی آزاد احتمالاً تأثیر نامطلوبی بر کارآیی جوامع علمی دارد.

1. Cornell.
2. Swan & Brwon.

چنانکه در جدول فوق مشاهده می‌شود، بیشترین نگرانی نویسندگان مجلات دسترسی آزاد، به تأثیر نامطلوب انتشار اثر آنها در این مجلات نسبت به کسب کمکهای مالی مربوط است و کمترین نگرانی آنها در رابطه با تأثیر نامطلوب انتشار اثرشان در مجلات دسترسی آزاد بر کارآیی جوامع علمی است.

با توجه به این پژوهش، بیشترین نگرانی نویسندگان مجلات غیر دسترسی آزاد درباره احتمال محدود سازی تأثیر آنهاست و کمترین نگرانیها نیز مانند نویسندگان مجلات دسترسی آزاد است.

مشکلاتی نظیر ارزش علمی منابع ارائه شده و نبود داوری منابع، ضریب تأثیر، مسایل آرشیو، اطمینان از پایداری این خدمات و تا حدودی شیوه‌های پرداخت هنوز از مسایل قابل بحث در حوزه مجلات دسترسی آزاد می باشد.

اگر چه نگرانیهای فوق درباره این مجلات مطرح است؛ ظاهراً جنبش دسترسی آزاد با وجود تاریخچه اندک خود تأثیری بسزا در وضعیت ارتباطهای علمی در سطوح علمی، دانشگاهی و جوامع انتشاراتی داشته است.

راههای کمک به بهبود نشر مجلات دسترسی آزاد توسط گروههای مختلف

در خاتمه، برخی از راههای کمک به بهبود نشر مجلات دسترسی آزاد از دیدگاه برخی گروههای مختلف ذکر می‌گردد تا این جنبش که می‌تواند در ارتباطهای علمی بسیار تأثیر گذار باشد، راحت‌تر و روان‌تر به کار خود ادامه دهد (Suber, 2006).

محققان و متخصصان

این گروه می‌توانند با چاپ آثار خود در مجلات دسترسی آزاد، به بهبود کیفیت آنها کمک کنند. اگر در رشته موضوعی آنها مجله تخصصی دسترسی آزاد موجود نیست، می‌توانند با شروع انتشار مجله دسترسی آزاد در رشته خود، کمک بیشتری به این حوزه نمایند.

تشویق مجلات موجود به ارائه محتویاتشان به صورت دسترسی آزاد (به طور مثال با بازبینی و ویرایش این منابع در صورت انتشار به صورت دسترسی آزاد) توسط این گروه می تواند مؤثر واقع گردد. محققان و پژوهشگرانی که از ویرایش یا بازبینی یک مجله دسترسی محدود صرف نظر کرده اند، بهتر است این مسئله را به اطلاع ناشر و دیگران برسانند (به عنوان مثال، با یک نامه سرگشاده) تا نشانی از اعتراض به مسئله دسترسی محدود باشد.

دانشگاهها و آزمایشگاهها، مؤسسات پژوهشی، حرفه‌ای، تخصصی و علمی

این گروه می توانند با تأمین هزینه چاپ آثار نویسندگانشان، به مجلات دسترسی آزاد کمک کنند. یا اینکه می توانند با تأمین هزینه خلق یک مجله دسترسی آزاد در این امر سهمی گردند. این مؤسسات می توانند با کمک مالی به مجلات دسترسی محدود، در گذار این مجلات به دسترسی آزاد یاری بخش باشند. در ضمن اگر مجله‌ای تخصصی و علمی منتشر می نمایند، می توانند با ارائه آن به صورت دسترسی آزاد، در این عرصه مفید واقع گردند.

کتابخانه‌ها

کتابخانه‌ها می توانند با کمک به شناسایی مجلات دسترسی آزاد به خوانندگان بالقوه، حامیان مالی این مجلات، کتابخانه‌های دیگر و خدمات نمایه سازی این منابع؛ در بهبود روند این مجلات سهمی گردند.

ناشران

دنیای نشر همراه با تمامی عوامل مؤثر در آن، نیازمند حرکت، و تحول بر اساس پایه‌های فناوری در دنیای مدرن است و در صورت عدم تغییر، ناگزیر حکم مرگ خود را دیر یا زود صادر می کند. ناشران می توانند با آزمایش مدل‌های تأمین هزینه جدید برای نشر به صورت دسترسی آزاد، در این کمک سهمی گردند.

سازمانها و دفاتر تأمین بودجه تحقیقاتی

این سازمانها می توانند بودجه‌ای برای تأمین هزینه‌های چاپ و نشر (مقالات) فراهم کنند تا مخارج مجلات دسترسی آزاد تأمین شود. همچنین می توانند اجازه دهند محققانی

که کمک‌های مالی موجود را پرداخت می‌کنند، در جریان باشند که از بودجه آنها برای تأمین مخارج مجلات دسترسی آزاد یا فراهم آوردن هزینه‌های اضافه برای تأمین آن مخارج استفاده شود.

این مؤسسات می‌توانند از هزینه‌های خود برای کمک کردن به تبدیل مجلات دسترسی محدود به دسترسی آزاد استفاده کنند و کمک‌های مالی خود را برای احداث موقوفات برای مجلات دسترسی آزاد مورد استفاده قرار دهند.

دولتها

دولتها می‌توانند با پذیرش، تصویب و تدوین قانونی واحد به منظور حمایت از سرمایه‌گذاران مالی تحقیقات، به سازمانهای دولتی به بهبود این روند کمک نمایند.

نتیجه

در سالهای اخیر، اهمیت مجلات در ارتباطهای علمی و مشکلات اساسی مطرح درباره آنها یعنی بحران قیمت و اجازه دسترسی، به ارائه الگوهای جدید انتشار و دسترسی به مقاله‌های علمی منجر شده است. همان گونه که اشاره شد، انقلاب سریعی در ارتباطهای علمی با اشاعه و استفاده مدل‌های الکترونیکی آثار علمی در وب ایجاد شده که نشر دسترسی آزاد را مورد توجه قرار داده است.

مفهوم این الگو (دسترسی آزاد) نزد اهل تحقیق بیشتر در مجلات دسترسی آزاد «مسیر طلایی دسترسی به دسترسی آزاد» (Suber, 2006) نمود پیدا کرده است.

در زمان نگارش این مقاله، بیش از ۲۵۱۰ مجله علمی کنترل کیفی شده، در راهنمای مجلات دسترسی آزاد نمایه شده است (DOAJ, 2006). برآورد می‌شود طی سالهای آینده شمار نشر مجلات دسترسی آزاد در وب افزایش یابد.

در حال حاضر، با توجه به نمایه شدن بسیاری از مجلات دسترسی آزاد در نمایه نامه‌های استنادی و ضریب تأثیر بالای برخی از این مجلات، اقبال مؤلفان به این مجلات بیشتر شده است. از سوی دیگر، تلاش جنبش دسترسی آزاد برای بالاتر بردن سطح این مجلات تا جایی که در ارزشیابی علمی استادان به مجلات دسترسی آزاد نیز استناد شود،

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۳۰۱

آغاز شده که جذابیت شرکت در این جنبش را بیشتر نموده است. در صورت موفقیت این حرکت، استقبال مؤلفانی که هیچ نفع مادی از مقاله‌های خود انتظار ندارند و ناشران تجاری که هیچ مبلغی به عنوان حق تألیف مقاله نمی‌پردازند، از این مجلات، مسلماً بیشتر خواهد شد. با به ثمر نشستن این جنبش، نه تنها مؤلفان بلکه خوانندگان، کتابداران و سرمایه‌گذاران نیز هر یک به دلیلی از آن سود خواهند برد. در ذیل، به بخشی از آن اشاره می‌شود:

مؤلفان: چون آثارشان اشاعه وسیع‌تری می‌یابد؛ تأثیر بیشتری پیدا می‌کند و از مزایای معنوی بیشتری برخوردار می‌شوند.

خوانندگان: چون به تمام متون مهم مورد نیازشان دسترسی پیدا می‌کنند.

کتابداران: چون دسترسی آزاد به آنها اجازه می‌دهد که نیازهای اطلاعاتی کاربران را تأمین نمایند. و می‌توانند یکی از اهداف اصلی کتابداری "برابری در دسترسی" به اطلاعات را به طور نسبی تحقق ببخشند (به نقل از عباسی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۳).

سرمایه‌گذاران آموزشی و پژوهشی: چون از سرمایه‌گذاری در پژوهش، افزایش بازدهی داشته‌اند.

مؤسسات: چون حضور و اعتبار آنها از این طریق پررنگ‌تر می‌شود.

این مجلات می‌توانند دقیقاً دارای همان استانداردهای کیفی مجلات بدون دسترسی آزاد باشد. به دلیل این که فرایند داوری به محمل انتشار و نوع تأمین بودجه مجله ارتباطی ندارد.

نویسندگان و دارندگان حقوق پدیدآورنده این مجلات، اختیار همیشگی و قطعی دسترسی به اثر و نیز تکثیر، استفاده، توزیع، انتقال و نمایش آن اثر به دیگران و تولید و گسترش اقتباسهایی از آن به هر شکل دیجیتال برای مقاصد مجاز را به همه خوانندگان واگذار می‌کنند؛ مشروط بر آنکه این استفاده و توزیع با استناد کامل به نام پدیدآورندگان باشد (همچنین، خوانندگان می‌توانند تعداد محدودی نسخه چاپی آن اثر را برای استفاده شخصی تکثیر نمایند).

راههای تأمین هزینه این مجلات از طریق پرداخت مستقیم هزینه تألیف، یا بخشی از هزینه تألیف توسط نویسندگان، در آمدهای جانبی (مثل درج آگهی‌های تبلیغاتی)، حق

عضویت (در انجمن یا سازمان خاص این امر)، پرداخت مستقیم هزینه تألیف، یا بخشی از هزینه تألیف از محل کمکهای سازمانهای مالی پشتیبان و حمایت‌کننده دسترسی آزاد، یارانه‌های سازمانی (مانند پرداخت حقوق اعضای تحریریه از طرف انجمن یا مؤسسه پژوهشی) و ایجاد در آمد براساس خدمات افزوده (مانند خدمات آگاهی‌رسانی جاری یا مجله چاپی) می‌باشد.

ناشران مجلات دسترسی آزاد به سه دسته تقسیم می‌گردند و برحسب عملکرد آنها نیز مجلات دسترسی آزاد به سه گروه تقسیم می‌شوند.

مشکلاتی نظیر ارزش علمی منابع ارائه شده و نبود داوری منابع، ضریب تأثیر، مسایل آرشیو، اطمینان از پایداری این خدمات و تا حدودی شیوه‌های پرداخت، همچنان از مسایل قابل بحث در این حوزه می‌باشد.

ظاهراً جنبش دسترسی آزاد با وجود تاریخچه اندک خود، تأثیری بسزا در وضعیت ارتباط‌های علمی در سطوح علمی، دانشگاهی و جوامع انتشاراتی داشته است. نکته‌ای که در مورد این مجلات باید در نظر داشت این است که باید بر کیفیت انتشارات آنها تأکید بیشتری باشد نه کمیت آن.

منابع

- پروسر، دیوید (۱۳۸۴). «گامی به پیش: پیشنهاد ساز و کار تبدیل مجلات دسترسی محدود به دسترسی آزاد» مترجم کامبیز میربها. خبرنامه انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، سال چهارم، شماره ششم، ص ۱۵-۱۹.
- جمالی مهموئی، علیرضا و حسین وکیلی مفرد و سعید اسدی (۱۳۸۵). «مجله‌های علمی دسترسی آزاد و الگوهای مالی نشر آنها». کتابداری و اطلاع‌رسانی، جلد ۹، شماره دوم، ص ۱۱-۳۴.

مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... / ۳۰۳

- عباسی، زهره (۱۳۸۴). «سیستمهای کتابخانه‌ای یکپارچه با کد منبع باز». کتابداری و اطلاع رسانی، جلد ۸، شماره سوم، ص. ۱۰۱-۱۰۸.
- علیزاده، حمید و اسدالله آزاد. (تحت بررسی). «ارتباطات علمی از دیروز تا فردا: بررسی نمونه‌های مختلف دسترسی به نتایج تحقیقات علمی».
- فتاحی، رحمت‌الله و یزدان منصوریان (۱۳۸۱). «مدیریت نشریه‌های ادواری: جنبه‌های نظری و کاربردی گزینش، فراهم آوری و ارائه خدمات ادواری‌های چاپی و الکترونیکی». تهران: دبیرش.
- قانع، محمدرضا (۱۳۸۳). «آرشیو مدارک الکترونیکی: شیوه‌ای نوین در ارتباطات علمی». اطلاع شناسی، سال دوم، شماره ۲، ص. ۷۷-۱۰۰.

- Antelman, Kristin. (2004). "Do Open Access Articles Have a Greater Research Impact?" *College & Research Libraries News*, 65(5):pp. 372-382. [On line] Available at: <http://www.lib.ncsu.edu/staff/kaantelm/do-open-access-CRL.pdf>

- ARL (2003). "ARL Statistics 2002-03, Monograph and Serial Costs in ARL Libraries 1986-2003". Washington, D.C: Association of Research Libraries. [On line]. Available at: <http://www.arl.org/stats/arlstat/graphs/2003/monser03.pdf>

- Bachrach, Steven ; Berry, R. Stephen; Blume, Martin; Foerster, Rhomas von; Fowler, Alexander; Ginsparg, Paul; Heller, Stephen; Kestner, Neil; Odlyzko, Andrew; Okerson, Ann; Wigington, Ron; Moffat, Anne. (1998). "Intellectual Property: Who Should Own Scientific Papers?". *Science*, 281 (5382). [On line]. Available at: <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/281/5382/1459>.

- Bailey, Ir. , Charles W. (2006). "What is Open Access?". [On line]. Available at: <http://www.digital-scholarship.com/cwb/WhatIsOA.pdf>

- Bailey, Jr. , Charles W.. (2005). "Open Access Bibliography: Liberating Scholarly Literature with E-Prints and Open Access Journals". Washington, DC: Association of Research Libraries. [On line]. Available at: <http://www.digital-scholarship.com/oab/oab.htm>
- "Berlin Declaration on Open Access to Knowledge". (2006). [On line]. Available at: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>
- "Bethesda Statement on Open Access Publishing". (2006). Available at: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>
- "BioMed Central ". (2006). www.biomedcentral.com (BOAI) "Budapest Open Access Initiative: Frequently Asked Questions". (2006). [On line]. Available at: <http://www.soros.org/openaccess/>
- Brody, Tim ; Stamerjohanns, Heinrich; Vallieres, Francois; Harnad, Stevan; Gingras, Yves; Oppenheim, Charles; Hitchcock, Steve. (2003?). "Citation Impact of Open Access Articles vs. Articles available only through Subscription ("Toll-Access")".[On line]. Available at: http://www.citebase.org/isi_study/
- Davis, Philip M.; Ehling, Terry; Habicht, Oliver; How, Sarah; Saylor, John M.; Walker, Kizer. (2004). "Report of the CUL Task Force on Open Access Publishing".[On line]. Available at: http://dspace.library.cornell.edu/bitstream/1813/193/3/OATF_Report_8-9.pdf
- "D-lib Magazine". (2006). <http://www.dlib.org/>
- (DOAJ) "Directory of Open Access Journals". (2006). <http://www.doaj.org>
- Eysenbach, Gunther. (2006). "Citation Advantage of Open Access Articles". PLoS Biology, Volume 4 , Issue 5. [On line]. Available at: <http://biology.plosjournals.org/perlserv?request=get-document&doi=10.1371/journal.pbio.0040157>

- Falk, Howard. (2004). "Open Access Gains Momentum". The Electronic Library, 22(6), pp.527-530. [On line]. Available at: <http://www.emeraldinsight.com/10.1108/02640470410570848>

- Geleijnse, HANS. (1999). "Licensing Principles, Consortia and Practical Experiences, Liber" Quarterly: The Journal of European Research Libraries, 9(4), pp. 402-412. [On line]. Available at: <http://webdoc.gwdg.de/edoc/aw/liber/lq-4-99/lq-4-99-s402b412.pdf>

- Ghosh, S. B.; Das, Anup Kumr. (2006). "Open Access and Institutional Repositories- a Developing Country Perspective: A Case Study of India". [On line]. Available at: <http://www.ifla.org/IV/ifla72/papers/157-Ghosh-Das-en.pdf>

- Giarlo, Michael J. .(2006). "The Impact of Open Access on Academic Libraries". [On line]. Available at: <http://staff.washington.edu/leftwing/papers/532.pdf>

- Goode, Rachel. (2003). "Open Access Initiative from Oxford Journals". Oxford: Oxford University Press. (Press release.) Retrieved 11 December, 2003 from . [On line]. Available at: <http://www.eurekalert.org/pub-releases/2003-08/oup-oai080703.php>

-Hajjem, Chawki; Gingras, Yves; Brody, Tim ; Carr, L.; Harnad, Stevan . (2003). " Open Access to Research Increases Citation Impact ". [On line]. Available at: <http://www.eso.org/gen-fac/libraries/lisa3/youngeng.html>

- Harnad, Stevan; Brody, Tim.(2004). "Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals". D-Lib Magazine, Volume 10, Number 6. [On line]. Available at: <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html>

- Harnad, Stevan; Brody, Tim; Vallieres, Francois; Carr, L.; Hitchcock, Steve; Gingras, Yves; Oppenheim, Charles; Stamerjohanns, Heinrich; Hilf, E. . (2004). "The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access". Serials

Review, 30. [On line]. Available at: <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Temp/impact.html>

- Harnad, Stevan. (1991). " Post-Gutenberg Galaxy: The Fourth Revolution in the Means of Production of KNOWLEDGE ". Public-Access Computer Systems Review, 2(1), PP. 29-53. [On line]. Available at: <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad91.postgutenberg.html>

- Hoorn, Esther; Graaf, Maurits van der. (2006). " Copyright Issues in Open Access Research Journals". D-Lib Magazine . Volume 12, Number 2. [On line]. Available at: <http://www.dlib.org/dlib/february06/vandergraaf/02vandergraaf.html>

- House of Commons (2004). "Scientific Publications: Free for All? British Government", House of Commons, Science and Technology Committee, Tenth Report of Session 2003-4.[On line]. Available at: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmsselect/cmsstech/399/39902.htm>
<http://www.oxfordjournals.org/oxfordopen/>

- "ISI Press Release Essay on the Impact of Open Access Journal: A citation Study from Thomson ISI" (2004). [On line]. Available at: <http://www.isinet.com/oaj/>

- Kousha, Kayvan. (1383). "Webometrics Approach for Measuring Citation Impact of Open Access LIS Journals: Extracting Macroscopic Information from Sources of URL Citation". Informology, vol. 2, no. 2, pp.186-168.

- Lawrence, S. (2001). "Free Online Availability Substantially Increases a Paper,s Impact". Nature, 411(521). [On line]. Available at: <http://www.nature.com/nature/journal/v411/n6837/pdf/411521a0.pdf>

- Lund University Libraries, Directory of Open Access Journals.(2006). [On line]. Available at: <http://www.doaj.org/>

- Morris, Sally. (2004). "Open Access: How Are Publishers Reacting?" *Serials Review*, Volume 30, Issue 4, pp.304-307. [On line]. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/B6W63-4DS8FN9-7/2/63dd0991b8496ff428d6a97b934c22f7>

- Plutchak, T. Scott. (2005). "The Impact of Open Access". *J Med Libr Assoc.* 93(4): 419-421. [On line]. Available at: <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=1250314>

- Prosser, David. (2003). "From Here to There: A Proposed Mechanism for Transforming Journals from Closed to Open Access". *Learned Publishing*, Vol. 16, No. 3, pp.163-166. [On line]. Available at: <http://www.alpsp.org/2003pdfs/dpjul03.pdf>

- "PubMed Central". (2006). www.pubmedcentral.nih.gov/
"www.plos.org". (2006). Public Library of Science-

- Schöpfel, Joachim (2005). "Between Open Access and Copyright: Document Supply in France". [On line]. Available at: <http://taddeo.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet?FileName=Published/EmeraldFullTextArticle/Articles/1220330305.html>

- Swan, Almo P.; Brown, Sheridan N. (2004). "JISC/OST Journal Authors Survey Report. Key Perspectives Ltd., Truro, UK". [On line]. Available at: <http://www.jisc.ac.uk/uploaded-documents/JISCoAreport1.pdf>.

- Suber, Peter. (2006). What is Open Access? An overview. [On line]. Available at: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>

- Suber, Peter. (2006). What you can do to promote open access. [On line]. Available at: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/do.htm>

- Suber, Peter. (2006). "Open Access Overview: Focusing on Open Access to Peer-Reviewed Research Articles and Their Preprints". [On line]. Available at: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>

- Thomas J. Walker.(2002). "Two Societies Show How to Profit by Providing Free Access". *Learned Publishing* **15**, no. 4, pp. 279–284. [On line]. Available at: <http://tjwalker.ifas.ufl.edu/ALPSPmsDS2.pdf>

- www.csip.org/imp/march_2003/03_oarms.htm

- www.isinet.com/media/presenterp/acropdf/impact-oa-journals.pdf

- www.soros.org/openaccess/cajguides/business_convertng.pdf

- www.soros.org/openaccess/cajguides/business_plannig.pdf